

LOZAN BARIŞ ANDLAŞMASINA GÖRE TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE KONUNUN T.B.M.M.'DE GÖRÜŞÜLMESİ*

H. CEVAHİR KAYAM

GİRİŞ

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, "Misak-ı Milli" sınırlarına, Musul ve Hatay hariç, ulaşmış bulunmaktaydı. Türkiye'nin diğer Batılı devletler gibi tam bağımsızlık ve eşitlik statüsünü kazandığı yer ise Lozan olmuştur. Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) sonucu Türkiye, eşitliğini ve egemenliğini bütün dünyaya kabul ettirmiş oluyordu. Müttefik devletlerle imzalanan Lozan Barış Andlaşmasıyla, Musul, Hatay ve diğer bazı sorunlar dışındaki bütün sorunlar çözümlenmiş ve Türkiye, bağımsız devletler arasındaki yerini almıştır.

Lozan Barış Konferansı'nın ortaya çıkardığı siyasi metinlerden biri de "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"dür. Bu sözleşme ile gerçekleştirilen mübadele sırasında yaklaşık olarak 350.000 Müslüman Türk ile 200.000 Hıristiyan Rum yaşadıkları yerleri terketmek durumunda kalmışlardır. Mübadele, sözleşmenin imzalanmasından kısa bir süre sonra başlamış ve her iki ülke için de yıllarca sorun oluşturmıştır.

Bu çalışmada, mübadele konusunun Lozan'da ele alınışı, konuyla ilgili Lozan görüşmelerinin ve imzalanan Mübadele Sözleşmesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ortaya çıkardığı tartışmalar incelenmektedir. Ayrıca, mübadele sırasında ortaya çıkan "etabli" ve Patrikhane sorununa da değinilmektedir.

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Mübadele Sorunu (1923-1934)" adlı araştırma projesinin bir alt başlığıdır.

MÜBADELE SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, özellikle 1978 Osmanlı-Rus savaşından sonra, önemli göç olayları yaşanmıştır. Bu göçlerin nedeni, savaşlar dolayısıyla İmparatorluğun toprak kaybetmesidir. Kaybedilen topraklardaki Türk-Müslüman nüfus, elde kalan bölgelere göç etmişlerdir. Bu olay, Balkan savaşları (1912-1913) döneminde artarak devam etmiştir.

Balkan Savaşları dönemindeki göç olayları bir "nüfus mübadelesi"ni gündeme getirmiştir. Mehmet Said Halim Paşa başkanlığındaki İttihad ve Terakki Hükümeti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Andlaşması (29 Eylül 1913) ile mübadele, resmi bir çerçeveye bağlanmıştır. Göç olaylarını düzenleyen ilk andlaşma olan İstanbul Andlaşmasıyla, gerçekleştirilecek olan ahali değişimi, sınırın her iki yanında 15 km. mesafede oturanları kapsamaktaydı¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nu Bulgaristan ile nüfus mübadelesi yapmaya iten nedenlerden biri zorunlu göç olayı ise, diğeri de Hıristiyan azınlıklardan kurtulma isteğidir. "Bir uluslar mozaiği olan Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Hıristiyan "millet"ler duraklama döneminden bu yana Avrupa'nın büyük devletlerinin müdahale nedeni olmuşlar, ayrıca Ondokuzuncu Yüzyılın başat ideolojisi olan milliyetçilik fikirlerine koşut bir ulusal bilinç geliştirdikleri için devletin kronik zayıflığını oluşturmuşlardı. İmparatorluk'taki en son milliyetçi akım olan Jön Türkler, İmparatorluk'taki Hıristiyan azınlıklar ile Avrupa müdahalesini bir neden-sonuç ilişkisi biçiminde algıladıklarından, İmparatorluğun egemenliğinin ön koşulu olarak bu grupların oluşturduğu sorunu çözmeyi şart saymaktaydılar"². Bunun sonucunda da İstanbul Andlaşmasından birkaç ay sonra, aynı nitelikte bir andlaşma önerisi Yunanistan'a da yapılmıştır.

Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazandığı sırada, sınırları içinde türdeş bir Rum nüfusu barındırmaktaydı. Tesalya, Makedonya, Girit, Epir de Ege Adalarının Yunanistan'a geçmesiyle nüfus yapısındaki türdeşlik ve değişmeye başlamıştır. 1913'de Balkan Savaşının bitmesiyle

1 Baskın Oran, Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s. 46.

2 Oran, a.g.y., s. 46

nüfusun etnik yapısı, 1830'daki durumdan oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu tarihte Yunanistan sınırları içindeki Türk, Ulah, Slav ve Arnavutların sayısı nüfusun % 20'sini bulmaktaydı.³

Yunanistan'ın bağımsızlıktan sonraki amacı, sınırları içinde yalnızca Yunanlıların yaşadığı bir devlet oluşturmaktı. Yunanistan'ın devlet olarak amaçladığı sınırlar, Batı Anadolu bölgesine kadar uzanmaktaydı⁴. Çizilen bu sınırların ve gerçekleştirilmek istenen nüfus yapısının ifadesi olan "Megali İdea"⁵, Yunanistan'ın izlediği dış politikanın başlıca unsuru olmuştur. Bu amaçla Yunanistanda Osmanlı İmparatorluğu ile bir mübadele istiyordu. Ama Yunanistan'ın amaçladığı mübadele, "Megali İdea" sınırları dışındaki Rumları kapsamaması yönündeydi. Yunanistan, Batı Anadolu bölgesini kendi sınırları içinde gördüğünden mübadelesini istediği Rumlar, Anadolu içlerindeki Rumlardı⁶.

İttihat ve Terakki Hükümeti İzmir Rumları ile Makedonya Türklerini kapsayacak bir mübadeleyi Yunanistan'a önerdiği tarihte, güvenlik gerekçesiyle Ege kıyıları ve Doğu Trakya'daki Rumların Anadolu'ya nakillerini kararlaştırmıştı. Dolayısıyla bu mübadele önerisi Yunanistan'ın amaçlarına uygun değildi. Fakat İttihat ve Terakki'nin almış olduğu nakil kararı, Venizelos'un öneriyi kabullenmesine neden olmuştur⁷. Haziran

3 Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1986, s. 242.

4 Akgün, a.g.m., s. 244

5 Megali İdea, Yunanistan Devletinin bağımsızlığından sonra somutlaşan, Yunanistan'ın ulusal ülküsü haline gelen ve "öncelikle Ege Denizini yutmak amacını güden" bir düşüncedir. Helen emperyalizmi olarak da adlandırılan bu politikanın belli başlı dayanakları coğrafya, nüfus, tarih, kilise ve Batının Helen hayranlığıdır. Megali İdea'nın en somut ifadesi Ege Denizini bir Helen gölü haline getirmektir. Bu nedenle Teselya, Epir, Makedonya, Girit ve diğer adalarla Batı Anadolu Yunanistan'ın doğal sınırları olarak görülmektedir.

Coğrafi olarak bugünkü Yunanistan ve Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyıları Yunanistan ve Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyıları Yunanlılarca hep bir bütün olarak düşünülmüştür. Bu coğrafi alanda yaşayan Yunanlıların denizci olmaları ve ticaretle uğraşmaları, buraları hayati bir ekonomik ve ticari alan olarak algılamalarına neden olmuştur. Nüfus açısından ise amaç, Yunanistan sınırlarını Rumların yaşadıkları bölgelere kadar genişletmektir. Bu politika Rumların Yunanistan'a göçünü öngörmeyen bir politika'dır. Aksine Rumların yaşadıkları her yer Yunanistan devletine katılacak bir vatan parçası olarak görülmekteydi. Kilisenin Rumlar üzerindeki etkisi ve Batı'nın Yunanistan'ı uygarlığın temeli sayması Megali İdea'nın diğer dayanaklarını oluşturmuştur. (Geniş bilgi için Bkz. Bilal Şimşir, Ege Sorunu Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, Giriş Bölümü)

6 Akgün, a.g.m., s. 244

7 Oran, a.g.y., s. 46.

1914'de Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesiyle ilgili andlaşma imzalandı ve mübadeleyi yürütecek bir Karma Komisyon oluşturuldu. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla andlaşma uygulanamadı.

Birinci Dünya Savaşından Osmanlı İmparatorluğu yenik çıktı. Müttefik Devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında başlatılan işgallerle İmparatorluk Müttefik Devletlerce parçalanmış oldu. 15 Mayıs 1919'da da Yunanlılar İzmir'e asker çıkardı.

Yunanlıların İzmir'e çıkmasının ardından Anadolu'da bir Türk Kurtuluş Savaşı başlamış oldu. 1919-1922 tarihleri arasında süren savaş, Türkiye ile Müttefik Devletlerin Mudanya'da imzaladığı mütareke ile sona erdi. Bu tarihten sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki durum da tamamiyle değişmiş oldu. Savaş sırasında bir milyondan fazla Rum, Yunanistan'a sığınmıştı ve Yunanistan "Megali İdea" sınırlarını elde edememişti.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması, savaş sonucu Yunanistan'ın yaşadığı yoğun Rum göçü, Yunanistan'ın nüfus mübadelesi konusundaki görüşlerini değiştirmesine neden olmuştur. Yaşanan yoğun göç, Yunanistan'ı ekonomik ve sosyal açıdan zor bir duruma sokmuştu. Bu ortam içinde Yunanistan, Türkiye'nin önerdiği zorunlu mübadele önerisini kabul etmek istemiyordu.

LOZAN BARIŞ KONFERANSINDA MÜBADELE SORUNU

Bağımsızlık Savaşını başarıyla yürütmüş olan TBMM Hükümeti, Lozan'da yeni bir devlet olma kimliğini kabul ettirme savaşı vermiştir. Bu nedenle Lozan'da bağımsızlığı zedeleyebilecek her şeye karşı çok hassas davranmıştır. Kapitülasyonlar ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi konuları, görüşmeleri zaman zaman sertleştirmiş ve özellikle Kapitülasyonların devamı konusundaki Müttefik Devletlerin ısrarı, Lozan görüşmelerini üç ay kesintiye uğratmıştır. Görüşmeler sonunda imzalanan belgelerle TBMM Hükümeti, diğer bağımsız devletlerle eşitlik statüsünü ve egemenlik hakkını kabul ettirmiştir.

Bilindiği gibi Lozan Barış Konferansında bir tarafta İngiliz İmparator-

luğu, Fransa, Yunanistan, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Amerika Birleşik Devletleri (gözlemci olarak) temsilcileri, öte yanda TBMM Hükümeti temsilcileri yer almıştır. Konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey temsil etmişlerdir.

Lozan Barış Konferansında ağırlıklı olarak siyasal, mali ve ekonomik konular görüşülmüştür. Türkiye ile Müttefik Devletler arasında imzalanan Barış Andlaşmasının ağırlığını da bu konular oluşturmaktadır. Ayrıca ulaşım ve sağlık sorunları da bu metinde yer almıştır. İncelememizi oluşturan Mübadele Sözleşmesi ise Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmıştır.

a) Mübadele Sorununun Ele Alınışı

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, kurulan üç komisyonla çalışmalarını yürütmüştür. Bunlar Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu ile Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu'dur. Konferansın ilk oturumları yeni Türkiye Devleti'nin sınırlarının çizilmesine yönelik oturumlardır. Konu, "Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu"na ele alınmıştır. Komisyon aynı zamanda azınlıklar ve Türk-Yunan nüfus mübadelesi sorunu ile de ilgilenmiştir.

Doğu Trakya sınırının görüşülmeye başlanmasıyla birlikte azınlıklar ve mübadele sorunu da tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle mübadele sorunu Türkiye ile Yunanistan arasındaki yoğun tartışmalara yol açmıştır. Bu sorun hem Batı ve Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi bakımından, hem de kimlerin azınlık statüsüne tabi olacağını belirlenmesi bakımından önemli olmuştur.

Mübadele konusu, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. Bundan önceki oturumlarda savaş sırasında yurtlarını terk eden Rumların ve Türklerin durumları söz konusu edilmişse de bunlar daha çok Yunanistan'ın Doğu Trakya ve İzmir üzerindeki iddiaları ile ilgilidir. Yunanistan temsilcisi Venizelos, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılının ilk aylarında Küçük Asya ve Doğu Trakya'dan 450.000 Rumu zorla sınır dışı ettiğini daha 22 Kasım 1922 günlü oturumda dile getirmiş ve ilk kez "mübadele" sözcüğünü de kullanmıştır. Venizelos'a göre, sınır dışı etmelere bir çözüm bulmak için, mübadelenin, kendisi ile Osmanlı Sadr-ı Azamı arasında görüşülmesi kararlaştırılmıştı. Brüksel'de yapılması planlanan görüşme,

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleştirilememiştir ⁸.

Bir yandan savaş sırasındaki göçler ve yıkıp-yıkımlar, öte yandan "halkların içiçe girmişlikten kurtarılmasının barışın kurulmasını sağlayabileceğine" olan inanç, mübadeleyi gerekli kılmaktaydı ⁹. Mübadele, aynı zamanda etnik yer değiştirmeler sonucu ortaya çıkan ekonomik sorunların çözümlenebilmesinin yolu olarak da görülmekteydi.

Mübadele, Lozan'da sadece Türkiye ve Yunanistan'ın isteği ile imamıştır. Konferansa katılan diğer ülkeler de yukarıda sayılan sorunların çözüm yolunu mübadelede görmekteydiler.

1 Aralık 1922 tarihli oturum, tümüyle mübadele sorununun görüşüldüğü bir oturum olmuştur. İlk olarak Dr. Nansen nüfus mübadelesi konusundaki görüşlerini ve önerilerini açıklamıştır. Dr. Nansen'in oturuma katılması ve görüş bildirmesi de İngiliz temsilci Lord Curzon'un çağrısı üzerine gerçekleşmiştir ¹⁰. Milletler Cemiyeti'nin 1919'da oluşturduğu Uluslararası Muharece Komisyonu'nun başkanlığını da yapmış olan Dr. Nansen'in görüşleri, konunun uzmanı olması ¹¹ bakımından önem taşımaktadır.

Dr. Nansen, Türkiye ile Yunanistan arasında, geciktirilmeden bir mübadele yapılmasını isteyen "dört büyük devletin İstanbul'daki temsilcilerinden" çağrı aldıktan sonra, konu ile ilgili olarak temaslarda bulunduğunu belirtmektedir ¹². Türk ve Yunan makamlarıyla görüşen Nansen, her iki ülkenin de mübadeleyi istedikleri sonucuna varmıştır. Nansen'e göre mübadelenin ortaya çıkaracağı bir çok soruna karşılık (kimlerin mübadele edileceği, mübadillerin bırakacağı malların değerinin tesbiti, tazminat ödemeleri vb.) sağlayacağı yararlar bu aşamada daha fazladır. Savaş dolayısıyla çok sayıda insan zaten yer değiştirmiştir. Bu durum her iki ülkeye de ağır ekonomik zorluklar yüklemektedir. Yunanistan'a göç etmiş bir milyona yakın Rumun varlığı bile mübadelenin hem ekonomik hem de insani yönünü göstermektedir. Bu yer değiştirmeler nedeniyle, Türkiye'de işlenebilecek durumdaki tarım arazileri işlenememektedir. Müba-

8 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (Çev. Seha L. Meray), Takım I, Cilt 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 23.

9 Lozan Barış Kon., s. 116.

10 Lozan Barış Kon., s. 115.

11 A. Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", *Türk Dünyası*, Sayı 1, Şubat-Mart-Nisan 1966, s. 12.

12 Lozan Barış Kon., s. 115.

delenin geciktirilmeden gerçekleştirilmesi durumunda hem bu sağlanmış olacak, hem de Yunanistan'a sığınan göçmenleri yerleştirme olanağı doğacaktır¹³.

Dr. Nansen, Türk-Yunan mübadele anlaşması için daha önce uygulanan Bulgar-Yunan anlaşmasının örnek alınmasını önermiştir. Bu anlaşmada bir takım değişikliklerin yapılmasıyla iki ülke arasındaki mübadele de başarıyla yürütülebilir. Dr. Nansen'e göre mübadele anlaşması genel hükümleri kapsamalıdır; ayrıntularla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyon'a bırakılabilir¹⁴. Bu Karma Komisyon'da her iki ülkenin birer temsilciyle, Milletler Cemiyeti Meclisi'nce atanmış iki temsilciden oluşmalıdır. Bulgar-Yunan mübadelesinde uygulanan bu yöntemle mübadele, başarıyla yürütülmüştür.

Dr. Nansen bu önerisiyle Milletler Cemiyeti'ni işin içine sokmuş oluyordu. Oysa bu cemiyete TBMM hükümeti henüz üye değildir. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin devreye sokulması Türk Temsilcileri rahatsız etmiştir. Bundan dolayı İsmet Paşa, Dr. Nansen'in raporunu, "bir özel kişinin raporu saydığını" belirtmiştir¹⁵. Türk görevlileriyle Dr. Nansen'in Konferans öncesinde yaptığı görüşmelerin bir sonuca ulaşmamasını da buna kanıt olarak göstermiştir.

İsmet Paşa, mübadele sorunu ile azınlıklar sorununun birlikte ele alınması gerektiğini belirterek, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu iki sorunun birbirine bağlı olduğunu kabul ederse mübadele konusunda Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini açıklayacağını söylemiştir. İsmet Paşa'ya göre bu sorunun görüşülmesi için henüz erkendir; bundan dolayı Türk tarafı mübadele konusundaki görüşlerini daha sonraki oturumlarda açıklayacaktır.

Yunanistan Temsilcisi Venizelos ise özellikle ekim mevsimi geçmeden mübadelenin başlaması gerektiği görüşündedir. Israrlı tutumlar karşısında İsmet Paşa, mübadele konusundaki Türk tarafının görüşlerini genel hatlarıyla açıklamak durumunda kalmıştır. Öncelikle Doğu Trakya'nın 30 Kasım'da teslim edilmesinden dolayı boşaltılmış köylerin kaç kişi barındırabileceğini tesbit etmenin hemen olamayacağını belirt-

13 Lozan Barış Kon., s. 117

14 Lozan Barış Kon., s. 118

15 Lozan Barış Kon., s. 119

miştir. Anadolu'da binlerce evsiz-barksız Türk vardır. En azından şimdi-lik, Yunanistan'daki Müslümanlar evlerinde oturmaktadırlar. Bu nedenle, bir mübadele yapılacaksa bu, İzmir ve İstanbul'u da içine almak koşuluy-la bütün Rum nüfusunu kapsmalıdır ¹⁶.

Yunanistan'ın mübadele konusundaki en önemli ısrarı mübadelenin isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmesi olmuştur. Bunun en önemli gerekçesi de Birinci Dünya Savaşından beri Yunanistan'a sığınan bir milyona yakın göçmendir. Yunanistan bu göçmenler nedeniyle zaten zor bir duruma düşmüştür. Ayrıca Türkiye sınırları içinde kalan Rumların da zorunlu mübadele ile Yunanistan'a göçmesi, altından kalkılamayacak kadar ağır bir yük getirmektedir. Venizelos'a göre "böyle bir sınır dışı ediş, benzeri görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım" demektir ¹⁷.

İngiliz temsilci Lord Curzon da mübadelenin zorunlu olması taraftarıdır. Bu görüşünü de mübadelenin bir an önce yapılmasındaki gerekliliğe bağlamaktadır. Mübadelenin gönüllü olması durumunda bunun aylar alabileceğinden endişe duymaktadır.

Lord Curzon yaptığı konuşmada konumuz açısından önemli olabilecek rakamlar da vermektedir. Curzon'un verdiği bilgilere göre Küçük Asya'da 450.000 Rum kalmışken, Yunanistan'daki Türk nüfusu 450-480 bin kadardır. Curzon Türkiye'deki Rum nüfusunu hesaplarken İstanbul'daki Rumları bunun dışında tutmuştur. İstanbul'la ilgili verdiği rakam 1914 yılına ait 400 bin Rum nüfusedir. Fakat bu nüfus içinde Yunanistan'a göç eden önemli bir kesim vardır. Öte yandan Yunanistan'daki Türk nüfus için Batı Trakya'daki 124.000 Türk dahil edilmiştir.

Mübadelenin zorunlu olması fikrini destekleyen Curzon, İstanbul'daki Rumların bunun dışında tutulması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Curzon'a göre "bu Rum nüfusun sınırdışı edilmesi, Türkiye'nin kendisi için de ekonomik ve endüstriyel bir kayıp olacaktır" ¹⁸.

Curzon'un verdiği rakamlara İsmet Paşa itiraz etmiştir. Kendisi kesin bir rakam vermemekle birlikte 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç bir zaman 1.600.000 Rumun yaşamadığını belirtmekle yetinmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'ya göre Yunanistan'daki Türk nüfusla ilgili rakam gerçeğin çok altındadır ¹⁹.

16 Lozan Barış Kon., s. 121

17 Lozan Barış Kon., s. 123

18 Lozan Barış Kon., s. 124

19 Lozan Barış Kon., s. 126

b) Azınlıklar Sorunu ile Mübadelenin İlişkilendirilmesi

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde azınlıklar sorunu ile mübadele sorunu çoğu zaman birlikte tartışılmıştır. Bu durum özellikle Türk tarafının sorunu ortaya koyuş biçiminden kaynaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde azınlıklara tanınan ayrıcalıklar, Türk temsilcilerini bu konuda kesin bir tavır almaya zorlamış ve mübadele ile, azınlık diye nitelenen Hıristiyan unsurlardan kurtulmak, sorunun çözüm yolu olarak görülmüştür.

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 12 Aralık 1922 tarihli oturumunda azınlıklar sorunu tartışılırken mübadele sorunu da gündeme getirilmiştir. Yunanistan ve müttefikleri özellikle İstanbul'daki Rumları mübadele dışı tutmak istediklerinden, azınlıklar sorununa önemle eğilmişlerdir. Müttefik Devletler İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulmasını önermişlerdir. Dolayısıyla azınlıklar sorununu, çözümlenmesi gereken önemli bir sorun olarak görmekteyler.

Oysa Türk tarafı azınlıklar sorununun halledilmesinde en büyük engel olarak Hıristiyan Rum unsurunu görmektedir. Türk Temsilcilere göre Ermeni sorunu Ermenistan ile yapılan andlaşma gereği çözümlendiğinden, azınlık statüsüne sahip olabilecek tek unsur Rumlardır. Kürtler ise Müslüman olduklarından Türk tarafınca azınlık olarak görülmemektedirler. Bundan dolayı Türk tarafı zorunlu mübadele ile Hıristiyan Rum unsurlardan kurtulmak istegindedir. Böylece " yabancı müdahalesinden" ve "dışardan kışkırtmalardan" kurtulunmuş olunacaktır ²⁰.

Azınlıklar sorununun görüşülmeye devam edildiği 31 Aralık 1922'deki oturumda İsmet Paşa, azınlıklar sorununun çözümünün zorunlu mübadele olduğu üzerinde ısrarla durmaya devam etmiş ve mübadelenin İstanbul'daki Rumları da kapsamı gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeler sonunda İsmet Paşa, Yunanistan'dan göç edecek Türklerin orada bırakacakları taşınır ve taşınmaz mallara karşılık alınacak bir tazminata karşılık İstanbul'daki İstanbul doğumlu 200.000 Rumun kalabileceğini kabul etmiştir ²¹. Böylece Türk tarafı Konferansın başından beri savun-

20 Lozan Barış Kon., s. 200

21 Lozan Barış Kon., s. 210

duğu mübadelenin bütün Rumları kapsaması görüşünden vazgeçmiş oluyordu.

Tazminat isteminin yanı sıra İstanbul'da kalacak Rumlar konusunda Türk tarafının ileri sürdüğü diğer bir şart da Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasıdır²². Fakat Venizelos ile birlikte Curzon da bu şartları oldukça ağır bulmuşlardır.

İsmet Paşa, mübadelenin zorunlu olması fikrinin Türk tarafına mal edilmesinin de doğru olmadığını belirtme gereği duymuştur. Mübadelenin zorunlu olması fikri İsmet Paşa'ya göre -resmi sıfatı olmayan- Dr. Nansen'e aittir ve Dr. Nansen'i de Konferansa davet eden Yunanistan ve müttefikleridir²³.

Yunanistan ise her fırsatta zorunlu mübadeleyi istemediğini belirtmiştir. Fakat bunun için de birtakım şartlar öne sürmekten vazgeçmemiştir. Bu şartların başında gelen ise Yunanistan'a savaş sırasında göç eden Rumlara, isterlerse geri dönüş olanağının tanınmasıdır. Ayrıca gerek Türkiye'deki Rumların ve gerekse Yunanistan'daki Türklerin göççe zorlanmaması, İstanbul'daki Rumların bu şehirde oturmaya devam etmeleri ve karşılıklı olarak azınlık haklarının tanınması da zorunlu mübadeleden vazgeçilmesinin şartı olarak sayılmıştır²⁴.

İngiltere'nin diğer temsilcisi Sir Horace Rumbold da mübadelenin zorunlu olması fikrinin Türk tarafına ait olduğunu belirtmiştir. Rumbold, Küçük Asya'dan kütle halinde göçlerin başlamasıyla birlikte, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliği'nin sorunla ilgilendiğini, İstanbul'da bulunan Dr. Nansen'e danışıldığını belirterek mübadele fikrinin Dr. Nansen'den geldiğini söylemiştir. Fakat Yüksek Komiserlik, sorunun Konferansta çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu arada Dr. Nansen'in İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey'e başvurmasıyla Ankara'nın görüşü öğrenilmiştir. Ankara'nın görüşü de "nüfus mübadelesinin, ancak zorunlu bir mübadle ilkesine dayanırsa düşünülebileceği"dir²⁵.

22 Lozan Barış Kon., s. 213

23 Lozan Barış Kon., s. 220

24 Lozan Barış Kon., s. 226

25 Lozan Barış Kon., s. 229

c) Alt-Komisyon'daki Görüşmeler

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, sivil rehinelere geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ve nüfus mübadelesi sorunlarıyla ilgilenmesi için bir alt-komisyon oluşturmuştur. Bu alt-komisyon, söz konusu sorunları Konferansın bitmesini beklemeden çözmekle görevlendirilmiştir.

Alt-Komisyon'daki görüşmelerle ilgili ilk açıklamayı komisyona başkanlık eden İtalyan temsilci M. Montagna, 10 Ocak 1923 tarihinde Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda yapmıştır. Montagna'nın belirttiğine göre Alt-Komisyon'da mübadele ile ilgili önemli görüş birliği sağlanmıştır. Yunanistan'ın itirazına karşılık mübadelenin zorunlu olması, diğer ülkeler tarafından da kabul edilmiştir. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele dışında tutulmasında anlaşmaya varılmıştır. Türk tarafı bu konuda bir sınırlama getirilmesi görüşünden vazgeçmiştir. Bu görüş, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a yerleşmiş olan Rumların, mübadeleye tabi tutulmasıdır. Asıl uzlaşılamayan konu ise Patrikhane sorunu olmuştur. Yunanistan ve müttefikleri Patrikliğin İstanbul'da kalması gerektiğini savunurken Türk temsilci heyeti ısrarla, Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılmasını istemiştir. Sorun Alt-Komisyon'da bir çözüme kavuşturulamadığından Komisyona havale edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶

Patriklik sorunuyla ilgili olarak Müttefik Temsilci Heyetleri adına konuşan Curzon, Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılmasını "uygarlık dünyasının vicdanını yaralayan" bir olay olarak nitelmiştir²⁷. Müttefik devletler Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılmasına şiddetle karşıdılar. Curzon bu sorunun çözümü için, Türkiye'nin egemenlik haklarına müdahale olarak gördüğü, Patrikliğin siyasal alanlarla yönetim alanlarındaki bütün yetkilerinin elinden alınarak sadece, ruhani konularla ve kilise işleriyle ilgili olarak sorumluluğunun devam etmesi şartıyla, İstanbul'da kalmasını önermiştir.

Venizelos'un da bu görüşe katıldığını bildirmesinden sonra söz alan İsmet Paşa, İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasının kabulünden sonra Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılması önerisinden de vazgeç-

26 Lozan Barış Kon., s. 322

27 Lozan Barış Kon., s. 324

miştir ²⁸. İsmet Paşa, bu konuda Türk tarafının endişelerine karşılık Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış olduğu konuşmaları garanti senedi saydığını da eklemiştir.

Alt-Komisyonun mübadele konusunda hazırladığı sözleşme taslağı, 27 Ocak 1923 günlü oturumda Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu toplantısında Komisyona sunulmuştur. Bu taslak her iki ülkenin verdiği tavizlerin sonucunda hazırlanmış oluyordu.

Türk tarafı, sınırdışı edilecek Yunanlıların bir daha Türkiye'ye dönmelerinin yasaklanmasından ve "Batı Trakya" olarak adlandırılan bölgenin Yunanistan'ın düşündüğünden daha geniş bir alanı kapsadığı görüşünden vazgeçmiştir. Yunanistan ise Müslümanların mülkiyetindeki taşınmazların kamulaştırılmasında 1912 tarihli kanun uyarınca alınmış olan tedbirler konusunda uzlaşıcı bir tutuma razı olmuştur. İstanbul bölgesinin sınırları Şehremaneti bölgesi alanı ile sınırlanılmış, özel kişilerin mallarına uygulanan tasfiye işleminin dinsel toplulukların mallarına da uygulanması kabul edilmiştir ²⁹. Mübadele işleriyle uğraşmak üzere bir Karma Komisyon kurulması benimsenmiştir. Komisyonun dört Türk ve dört Yunan temsilcisi ile Milletler Cemiyetinin seçeceği üç üyeden oluşması öngörülmüştür.

Böylece mübadele ile uğraşan Alt-Komisyon sorunu bir çözüme bağlanmış oluyor ve bir sözleşme metni ortaya çıkarıyordu.

MÜBADELEYE İLİŞKİN SÖZLEŞME

Lozan Barış Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ³⁰, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Alt-Komisyonunca hazırlanan taslaktır. Zaten bu taslağın ortaya çıkmasından sonra Konferansta mübadele sorunu çözümlenmiş sayıldığından yeniden görüşme konusu olmamıştır.

Yunan Temsilci Heyetinden E.K. Venizelos ve D. Caclamanos ile Türk Temsilci Heyetinden İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur Bey ve Hasan Bey'in imzaladığı Sözleşme ve Protokol ondokuz madde ve bir protokolden oluşmaktadır.

28 Lozan Barış Kon., s. 331

29 Lozan Barış Kon., Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 2

30 Lozan Barış Kon., Takım II, Cilt 2, s. 89-95

Sözleşmeye göre mübadeleye Türkiye'deki Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan'daki Müslüman dininden Yunan uyruklar tabi tutulmuştur (m. 1). Mübadelenin en önemli özelliği zorunlu olmasıdır. Fakat sözleşme ile İstanbul'un Rum ahalisi ile Batı Trakya'daki Müslüman ahali mübadele dışı tutulmuştur (m. 2). Mübadele dışı tutulacaklar yine ikinci maddede belirtildiği gibi, İstanbul için Şehremaneti sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) Rumlar ve Batı Trakya için 1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının çizdiği sınırın doğusunda yerleşmiş olan Türkler olacaktır.

1912 tarihinden sonra göç etmesi gerekenler ya da göç edenler "göçmen" olarak nitelendirilerek mübadele kapsamına alınmıştır (m. 3). Mübadele edilecekler için hiç bir engel çıkartılmayacak (m. 5) ve Türkiye'de alıkonulmuş vücutca sağlam Rumlar Türkiye'den gönderilecek ilk kafileyi oluşturacaktır (m. 4). Mübadiller buldukları ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesine ayak bastıkları anda o ülkenin uyrukluğunu kazanmış sayılacaklardır (m. 7).

Mübadiller ve topluluklar (camiler, kiliseler, dernekler vb.) taşınır mallarını hiç bir kısıtlamaya tabi olmadan yanlarında götürebileceklerdir. Götürülmek istenmeyen taşınır mallar için, yerel makamlar değer tesbiti yapacaklar ve bununla ilgili olarak dört nüsha tutanak hazırlayarak birini kendilerinde alıyarak, birini göçmene, birini Karma Komisyona ve birini de göç edilecek ülke hükümetine vereceklerdir (m. 8). Taşınmaz malların tasfiyesi ile Karma Komisyon görevlendirilmiştir (m. 9). Mübadele kapsamına girenlere ait bütün taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde daha önce konmuş olan her türlü kısıtlayıcı hüküm yok sayılacak, değer tesbitleri buna göre yapılacaktır (m. 10).

Onbirinci madde ile Karma Komisyon'un kuruluşu düzenlenmiştir. Karma Komisyon, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonraki bir ay içinde, Türk ve Yunan tarafından dörder ve 1914-1918 Savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşacaktır. Alt-Komisyonlar oluşturabilecek olan Karma Komisyon, göçü denetlemek, taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek, sözleşmenin gerektireceği tedbirleri almak ve çıkacak diğer sorunları karara bağlamakla görevlendirilmiştir (m. 12).

Komisyon, mübadilin göç ettiği ülkede bıraktığı mallara karşılık, borç tutarını gösteren bir belgeyi mübadile verecektir. Bu belgede belirle-

nen tutar kadar göç edilen ülkenin göç edilecek ülkeye karşı bir borcu olacaktır. Göçmen, gittiği ülkede, elindeki belge tutarı kadar mal alma hakkına sahip olacaktır (m. 14). Tasfiye işlemlerinin bitmesinden sonra iki ülkenin borçları ve alacakları karşılaştırılacaktır. Karşılaştırmadan sonra borçlu durumda kalan ülke, borcunu peşin para ile ödemekle yükümlüdür (m. 14). Ödeme süresi ile ilgili düzenleme yapma yetkisi Karma Komisyon'da olacaktır.

Mübadillere gidişlerinde gerekli kolaylıkların sağlanması, mübadele dışı tutulanlar hakkında hiç bir baskı ve kısıtlamaya gidilmeyeceği ve mübadele sözleşmesinin taraflarca onanmasından sonra yürürlüğe gireceği de diğer maddelerle düzenlenmiştir.

İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey'in imzaladığı protokol gereği de, sözleşmenin birinci maddesindeki hükmün uygulama alanı dışında kalmak üzere, dördüncü maddede düzenlenen, vücutca sağlam erkeklerin serbest bırakılması, Türkiye tarafından, Barış Andlaşması imzalanır imzalanmaz gerçekleştirilecektir.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİYLE İLGİLİ TBMM'NDE YAPILAN GÖRÜŞMELER

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, ağırlıklı olarak Musul sorunu ile iktisadi ve mali konularda ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu, 4 Şubat 1923'de kesintiye uğradı. Aynı gün Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmasından sonra 7 Şubat 1923'de Türk Heyeti de Lozan'dan ayrıldı.

Türk Temsilci Heyeti Ankara'ya geldikten sonra ilk olarak İcra Vekilleri Heyeti'ne bilgi vermiş, daha sonra da konu TBMM'nde görüşülmüştür. Gizli oturumlarda yapılan görüşmeler 21 Şubat 1923'de başlamış 6 Mart 1923'de tamamlanmıştır. İsmet Paşa'nın Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı tarihe kadarki genel değerlendirmesinden sonra 2 Mart 1923'de, Konferansta ele alınan konularla ilgili görüşmelere geçilmiştir.

Meslisteki görüşmelerin ağırlık noktasını Musul sorunu ve mali konular oluşturmaktadır. Mübadele konusu görüşmelerin genel tablosu içinde çok fazla ağırlık taşımamaktadır. Zaten mübadele konusunda varılan nokta Türkiye'nin isteklerine uymayan hükümlere fazlaca yer vermediğinden Barış Konferansı'nın kesilmesinden önce bitmiş durumdaydı.

Mübadele konusunda Meclis'e ilk olarak Rıza Nur Bey bilgi vermiştir. Rıza Nur Bey yaptığı konuşmada Patrikhane sorununun Lozan görüşmelerinde niçin ortaya atıldığını da açıklamıştır. Rıza Nur'a göre Patrikhane sorunu, Lozan'da ortaya konuş biçimiyle TBMM'nin isteği değildir. Türk temsilciler konuyu gündeme getirerek Müttefiklerden taviz koparmayı amaçlamışlardır³¹. Bunun sonucu olarak da Patrikhane'nin siyasi, idari ve adli vasıfları elinden alınmıştır. Böylece Patrikhane'nin, Rumları Türkiye aleyhine teşvik etme olanağı ortadan kaldırılmıştır. Rıza Nur Bey, Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılmamış olmasını da olumlu olarak yorumlamıştır. Böylece Patriklik denetim altında tutulabilecektir.

Rıza Nur Bey, Patrikhane'nin Lozan'da görüşme konusu yapılarak, elde edilen tavizler olarak şunları görmektedir: İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulması, İstanbul'daki mübadele dışı tutulacak Rumların belirlenmesinde Şehremaneti sınırının kabul edilmesi ve İstanbul'a sonradan yerleşen Rumların mübadele kapsamına alınması.

Rıza Nur'a Meclis görüşmelerinde yöneltilen ilk soru Batı Trakya'nın mübadele kapsamına alınması ile ilgilidir. İzmit milletvekili Sırrı Bey, İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulmasının, buranın Yunanistan'a bırakılması anlamına geldiğini belirtmiştir. Sırrı Bey'e göre bu bölge için bir plebisit yapılmalıdır. Batı Trakya'nın mübadeleye konu olmasının anlamı bu bölgenin Yunanistan toprakları içinde algılanması demektir. Bu da Misak-ı Milli'yi ihlal anlamına gelmektedir³². Rıza Nur verdiği cevapta, bu bölgede yaşayanların mübadeleye tabi tutulmamasının, orada kalması anlamını taşıdığını belirterek bunun, o bölgedeki insanların geleceklerini belirleme anlamına geldiğini söylemiştir. Bu durum da Rıza Nur'a göre Misak-ı Milli'ye uygundur.

Azınlıklara sağlanacak hakların ilerde bir tehlike oluşturabileceği yolunda Üsküdar milletvekili Neş'et Bey'in sorduğu soruyu da Rıza Nur Bey, mübadelenin bu sorunu çözeceğini ve zaten mübadeleden sonra azınlıklar diye bir sorunun kalmayacağını söyleyerek cevaplandırmıştır³³.

31 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 4, Ankara 1985, s. 6

32 a.g.y., s. 10

33 a.g.y., s. 10

Neş'et Bey, Patrikhane konusunda ikna olmadığını vurgulayarak her şart altında Patrikhane'nin İstanbul dışına çıkarılması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmiştir. Neş'et Bey'e göre bu yapılmazsa Patrikhane eskisinden daha olumsuz şeyler yapacaktır. Rıza Nur Bey ise mübadele dolayısıyla Patrikhane'nin kendi Meclisini oluşturması için Anadolu'dan metropolit bulamayacağı için etkisini kaybedeceğini söylemiştir. Zaten Rıza Nur Bey, azınlıklar konusundaki bütün soruları, mübadele nedeniyle bu sorunun ortadan kalkacağı şeklinde cevaplamıştır.

Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in sorusu mübadillerin belirlenmesindeki ölçütü ortaya koyması bakımından ilginçtir. Tunalı Hilmi Bey, Anadolu'da patrikhane oluşturmuş olan Türk Ortodokslarının mübadeleye dahil olup olmadığını sormuştur³⁴. Rıza Nur Bey'in verdiği cevap bunun Türkiye'nin isteğine kalmış olduğu şeklinde olmuştur. Çünkü Türk Ortodokslarıyla ilgili olarak mübadele sözleşmesinde özel bir hüküm yoktur. Türk Ortodokslarının mübadele dışı tutulması taslakta yer almamaktadır.

Meclisin 4 Mart 1923 günlü oturumunda Çorum milletvekili Dursun Bey, İstanbul'daki Hıristiyanların neden mübadele dışı tutulduğunu, bunun bir mecburiyetten mi kaynaklandığını, İstanbul'daki Hıristiyanlardan daha çok müstahsil durumda olan Hıristiyanların mübadele edilip edilmeyeceğini sormuştur. Dursun Bey, İstanbul'daki Hıristiyanların müstahsil olması nedeniyle mübadele dışı tutulduğu kaygısını taşımakta ve mübadele yapılacaksa bunun, bütün Hıristiyanları kapsamaması gerektiğini düşünmektedir. Aslında Dursun Bey'in bu görüşü Lozan'da Türk Heyetinin başlangıçta savunduğu görüşlerle örtüşmektedir.

Dursun Bey'in sorusunu İsmet Paşa cevaplamıştır. İsmet Paşa verdiği cevapta İstanbul'daki Hıristiyanların mübadele dışı tutulmasının nedeninin bütün müttefiklerin ısrarları sonucu olduğunu söylemiştir³⁵. İsmet Paşa'ya göre mübadele meselesi Türk Heyetinin emrivakisi sonucu Konferans gündemine girmiştir. Mübadeleden vazgeçilmesi için Türk Heyetine çok baskı yapıldığını ve en büyük sıkıntının da bu konuda çekildiğini belirtmiştir.

34 a.g.y., s. 12

35 a.g.y., s. 80

6 Mart 1923 günlü oturumda söz alan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Patrikhane sorununu ve mübadele edileceklerin ekonomik durumunu yeniden gündeme getirmiştir. Yusuf Ziya Bey, Patrikliğin Türkiye için sorun olacağını belirterek Anadolu Ortodokslarının, Patrikliği "hal etmeye" çalıştığı bir sırada, Patrikliğin İstanbul'da kalmasına razı olunamayacağını söylemiştir. Çünkü Ziya Bey'e göre "bütün vakayı asriyemizin, siyasiyemizin her hangisini karıştırırsak ya bir patrikhane parmağı veya bir patrik çıkar" ³⁶.

Yusuf Ziya Bey, mübadelede sayıların önemli olmadığını, önemli olanın "vaziyeti maliye" olduğunu vurgulamıştır. Rumlar öteden beri kendilerini emniyette hissetmedikleri için kazandıkları parayı "ne akara, ne araziye, ne de emlake verirler". Bu nedenle Rumların taşınmaz olarak götürecekleri mallar Yunanistan'dan gelecek olan Müslümanlardan çok fazla olacaktır. Çünkü gelecek olan "İslamlar" kazandıklarını taşınmaz mallara yatırmış durumdadırlar. Mübadele görüşmelerinde bu nokta göz önüne alınmamıştır ³⁷.

Lozan Barış Konferansının ilk dönemiyle ilgili olarak gizli oturumlar da yapılan görüşmeler 6 Mart 1923 tarihinde tamamlanmıştır. Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Saruhan Milletvekili Reşat Bey'le rüfekaasının (arkadaşlarının) verdiği aşağıdaki takririn kabulüyle barış görüşmelerine devam edilmesi kararı alınmıştır.

Riyaseti Celileye

1- İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahasamıza tevdi ettikleri muahade projesi istiklalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur.

2- Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tesbit etmek için heyeti murahasamızın ve Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk-u hayatiye ve

36 a.g.y., s. 164

37 a.g.y., s. 165

istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin heyeti murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz.

Bilcümle memalिकimizin süratı tahliyesi şartı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa biran evvel iraesine intizar ederiz.

LOZAN BARIŞ KONFERANSININ SONA ERMESİNDEN SONRA TBMM'NDE YAPILAN GÖRÜŞMELER

4 Şubat 1923'de kesilen Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 23 Nisan 1923'de yeniden başlamıştır. Üç aylık yoğun görüşmelerden sonra 24 Temmuz 1923'de Konferans sona ermiştir. Türk Heyeti Lozan'da Barış Andlaşması ve ona bağlı on beş sözleşme imzalayarak ülkeye dönmüştür.

Lozan Barış Konferansı sonucu TBMM Hükümeti ile Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya arasında imzalanan Andlaşma ile ona bağlı on beş sözleşme ve senet 15 Ağustos 1339 (1923) günü İcra Vekilleri Heyeti toplantısında kabul edilmiştir. İcra Vekilleri Heyet Reisi Ali Fuat tarafından söz konusu belgeler, görüşülerek onaylanması amacıyla 21 Ağustos 1923'de TBMM'ne sunulmuştur. Konu aynı gün Mecliste görüşülmeye başlanmıştır.

Görüşmelere geçilmeden önce Hariciye Encümeni, imzalanan belgelerin gerekçelerini açıklamış ve ilgili yasaların kabulünü istediği Mazbata-yı Meclise sunmuştur³⁸. Encümen, "Rum ve Türk Ahali Mübadelesi İle İlgili Sözleşme"nin gerekçesini, "Öteden beri memleketin huzur ve sükununu ihlal etmekten ve tabi oldukları devletin hayat ve emniyetini tehlikeye ilka edecek hareketi ihanetkaranede bulmaktan bir an fariğ olmayanlardan tasaffi etmek yeni Türkiye için bir zarurettir"e dayandırmıştır. Bu gerekçeyle Rumların savaş sırasındaki göçü de açıklanmış olmaktadır. TBMM Hükümetince Rumlar, yeni devletin geleceği için -geçmişteki tavırlarından dolayı- bir tehlike oluşturmaktadırlar. Ayrıca Rumların göçü, Yunanistan'da yaşayan Türkler için ayrı bir zulüm oluşturmuştur. Bu kez de Rumlar Türkleri, yaşadıkları yerlerden "cebren terke mecbur etmişler-

38 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 1, s. 216

dir". Oysa bu durum Türklerin hukuk ve menfaatlerinin ihlali demektir. Mübadele sözleşmesi bu durumu da düzeltecektir. Yani mübadele, karşılıklı olarak, göçlere hukuki bir zemin hazırlayacaktır.

Hariciye Encümeni Mazbatasından sonra Lozan barış Konferansı sırasında imzalanan belgelerle ilgili kanun tasarısının tartışılmasına geçilmiştir. Görüşmelerin tümü göz önüne alındığında, Mübadele Sözleşmesinin fazlaca tartışılmadığı görülmektedir. Çünkü o dönemde mübadele, genel kabul gören bir konu durumundadır.

Meclis görüşmelerinde mübadele konusuna dört milletvekili değinmiştir. Bunlardan Mentеше Milletvekili Şükrü Kaya, Tekirdağ Milletvekili Faik Bey ve İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey mübadele sözleşmesi aleyhine konuşurken İstanbul Milletvekili Sırrı Bey, sözleşmenin lehinde konuşmuştur.

Mentеше Milletvekili Şükrü Kaya ile Tekirdağ Milletvekili Faik Bey, mübadeleyi daha çok Batı Trakya sorunu ile bağlantılı olarak eleştirmişlerdir. Şükrü Kaya Bey, Batı Trakya'nın Türkiye sınırlarının dışında tutulmasını Misakı Milli'ye aykırı görmektedir³⁹. Bu durum Balkanlarda barışı sağlamak yerine yeni sorunlar çıkaracaktır. Eğer Balkanlarda bir barış isteniyorsa bunun yolu, Batı Trakya'yı Türklere vermekten geçmektedir. Çünkü burada yaşayanların büyük çoğunluğu Türktür.

Şükrü Kaya Bey'e göre işin en kötü yanı Batı Trakya Türklerinin mübadele dışı tutulmasıdır. Çünkü Yunanistan, Türkler üzerinde hali hazırda bir imha politikası uygulamaktadır. Bunun sonucu olarak orada bir tek Türk bırakılmayacaktır. Ayrıca İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasının nedeni, Batı Trakya'daki Türkleri muhaceret tehlikesinden kurtarmak endişesidir. Bu her ne kadar tehlikeli bir fedakarlıksa da zorla göçe karşı da bir çareyi beraberinde getirmektedir. Batı Trakya Türklerinin göçe zorlanması durumunda İstanbul'daki Rumların buradan çıkarılarak cevap olanağı sağlanmış olmaktadır. Bu da mübadelenin olumlu yönüdür.

Tekirdağ Milletvekili Faik Bey de Batı Trakya'nın Türkiye'den koparılmasına karşı çıkmıştır. Faik Bey, Batı Trakya'nın tamamen Türk olduğunu, emlak ve arazinin hemen tamamının Türklerin olduğunu be-

39 a.g.y., s. 236

lirtmiş, Batı Trakya halkının kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini savunmuştur ⁴⁰.

Faik Bey'e göre bu vatan parçası kayıtsız şartsız Yunanistan'a teslim edilmiştir. Bu yetmiyormuş gibi Andlaşma ile Batı Trakya "asırların ayıramadığı iki parçaya ayrılmıştır". Bunu sağlayan da mübadele sözleşmesidir. Sözleşme ile Orfani Körfezi, Mestakarasu Nehri ve Perim Dağları sınırı ile bilinen Batı Trakya, Bükreş Andlaşması esas alınarak ikiye bölünmüştür. Mübadele sözleşmesi, Batı Trakya'nın sınırlarında yapılan değişiklik sonucu bir kısım Batı Trakyalıyı vatanlarından etmiştir. Böylece Türkiye, onlar üzerindeki hakkından vazgeçmiş olmaktadır.

Mübadeleyi eleştirenlerden İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey ise daha çok "müsavat" üzerinde durmuştur ⁴¹. Mustafa Necati Bey'e göre Yunanistan'daki Türkler "Yunanistan kanunlarına itaat ederek tam bir tebaa olarak yaşamışlardır". Oysa Rumlar, Yunan işgalinde düşmanla işbirliği yapmış ve düşmanla beraber kaçmışlardır. Mübadele sözleşmesi ise böylesine iki halkı eşit görmektedir. Dolayısıyla Heyeti Murahhasamız "çok lütufkar" davranmıştır.

Mübadele ile Türklerin yüzyıllardır yaşadıkları toprakları bırakmak zorunda kalacağına değinen İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, mübadele olayının daha çok olumlu yönlerini vurgulamıştır. Diğer konuşmacıların aksine mübadelenin yararlı olacağını savunmuştur ⁴². Süleyman Sırrı Bey'e göre mübadele ile "yuvalarına yılan girmiş kuşlar gibi çırpınan" Türklerin dertlerine çare bulunmuş olunacaktır. Çünkü Türkler, Türkiye'ye gelmek istemektedirler. Ayrıca savaş sırasında gitmiş olan Rumların boş bıraktıkları toprakları ve evleri işletecek insanlara ihtiyaç vardır. Doğaldır ki buralara Türklerin yerleştirilmesi en uygun çözüm olacaktır.

Görüşmelerin son sözünü Hariciye Vekili İsmet Paşa almıştır. Lozan'da imzalanan belgelerin savunmasını yapan İsmet Paşa, mümkün olan en iyi şeyin yapıldığını söylemiştir. İsmet Paşa mübadelenin Türk tarafınca istenmesini "Anadolu vatan-ı aslisinin yeknasak bir vatan olma" görüşüne dayandırmaktadır ⁴³. Böylece Türkiye, sorun çıkarabilecek

40 a.g.y., s. 240

41 a.g.y., s. 248

42 a.g.y., s. 254

43 a.g.y., s. 279

azınlıklardan kurtulmuş olacaktır. Elbetteki mübadele ile çok ızdıraplar çekilecektir. Ama sınırlarımız dışında kalan Türklerin gelmesi ile, oralarda yaşadıkları bir çok zulüm sona erecektir.

İsmet Paşa, mübadele dışı tutulan bölgeleri, Türk Heyetinin mübadeleye dahil etmeye çalıştığını, ama sarfedilen azami kuvvet ile başarılmanın bu kadar olduğunu söylemiştir. Ayrıca bundan böyle Türkiye sınırları içinde kalan herkese eşit davranılacağını ve herkesin Türk vatandaşı olduğunu önemle vurgulamıştır.

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra Lozan'da imzalanan andlaşma ve sözleşmenin onaylanmasıyla ilgili kanun teklifinin oylamasına geçilmiştir. Ondört red oyuna karşılık 213 kabul oyuyla Lozan Sulh Muhadenamesi hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Mübadele sözleşmesini eleştiren Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey ve Faik Bey red oyu kullanmışlardır.

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ARASINDA MÜBADELE DOLAYISIYLA ÇIKAN ANLAŞMAZLIKLAR

a) "Etabli" Sorunu

Mübadele sözleşmesi gereğince oluşturulan ve mübadelenin sözleşmeye uygun olarak gerçekleştirilmesinden sorumlu olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Ekim 1923'de oluşturulmasıyla Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi yürürlüğe girmiş oldu. Mübadelenin onsekiz ayda bitirilmesi öngörülmekteydi. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kararına göre Türkiye'ye gönderilecek Müslümanların sırası, sahilde oturanların kısmı, iç kesimlerde oturanların da yazın gönderilmesi şeklinde olacaktı⁴⁴.

Bu sırada Yunanistan'da Türklerin elindeki emlake el koymalar devam etmekteydi. Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk temsilcisi Tevfik Rüştü Bey'in protestoları sonucu, Yunanistan bu durumun, Yunanistan'a sığınan göçmenlerin yerleştirilmesinde çekilen iskan sıkıntısından kaynaklandığını belirterek, mübadelenin zaman geçirilmeden başlamasını istemiştir. Bunu üzerine Serez, Drama ve havalisi ile Girit ve Yenişehir'deki Türkler ile Selanik'teki mültecilerin mübadelesi

44 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s. 61.

gerçekleştirilmiştir ⁴⁵.

Mübadelelerin başlamasından sonra geçen ilk bir yıl içinde önemli bir sorunla karşılaşmamıştır. Sonraki dönemde mübadele sonucu ortaya çıkan sosyal sorunlar ve sözleşmenin 2. maddesinin uygulanmasıyla ilgili başgösteren uyuşmazlıklar iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiş ve iki ülkeyi neredeyse bir savaşın eşiğine getirmiştir ⁴⁶.

Mübadele Sözleşmesinin ikinci maddesi mübadele dışı tutulacak Rum ve Müslüman ahalinin belirlenmesiyle ilgilidir. Bunlar İstanbul'daki Hıristiyan Rumlarla Batı Trakya'daki Müslüman Türk ahalidir. Bu maddeye göre İstanbul'a 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş olan Rumlarla, 1913 Bükreş Andlaşması sınırları ile çizilen Batı Trakya'da yerleşmiş olan Müslümanlar mübadele dışı tutulacaklardır. Sorun "yerleşmiş" (etabli) kavramının yorumlanmasından kaynaklanmıştır.

"Etabli" kavramının yorumlanmış biçimi iki ülkeye farklı biçimde yapılmıştır. Türkiye etabli sayılacakların, yani mübadele sözleşmesine göre 1918 tarihinden önce kimlerin İstanbul'da yerleşmiş sayılacaklarının Türk yasalarına göre belirlenmesi gerektiği görüşündedir ⁴⁷. Yunanistan ise bu konuda Türk ve Yunan yasalarına sözleşmede bir atf yapılmadığından dolayı bu konunun sözleşme metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanması görüşünü taşımaktadır. Yunanistan'a göre 1918'den önce İstanbul'da yerleşmiş bütün Rumlar etabli sayılmalıdır ⁴⁸.

Bu görüş ayrılıklarının temelinde yatan neden mübadele edileceklerin sayısının her iki ülkeye kendi görüşlerine göre saptama isteğiyle ilgilidir. Türkiye, etabli kavramını olabildiğince dar kapsamlı yorumlayıp, İstanbul'daki Rumların mümkün olan en çok sayıda mübadeleye tabi tutulmasını istemekteydi. Yunanistan ise 1918 tarihinden önce, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarihe bakılmaksızın İstanbul'a gelmiş bütün Rumların İstanbul'da kalmasını sağlamak düşüncesindeydi ⁴⁹.

45 Cebesoy, a.g.y., s. 61

46 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), A.K.D.T. Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 56; Ayrıca Bkz. Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

47 Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Ankara 1944, s. 63; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.y. ve Gönlübol-Sar, a.g.y.

48 Armaoğlu, a.g.y., s. 326

49 Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", A.Ü. SBF Dergisi, Cilt 23, No 3, Ankara 1968, s. 250; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.e.

Etabli sorunu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda çok sayıda tartışmaya konu olmuştur. Fakat bu tartışmalar sonucunda her iki tarafı da tatmin edici bir sonuç alınamamıştır.

Bunun üzerine Yunanistan, sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti Meclisi'ne müracaat etti ⁵⁰. Milletler Cemiyeti Meclisi, sorunu 31 Ekim 1924'te görüştü. Muhtelit Mübadele Komisyonu adına görüşmelere katılan Komisyon Başkanı General de Lara ⁵¹ ve Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda görüşülen bir konunun Milletler Cemiyeti Meclisi'nce ele alınmasının doğru olmayacağı yolundaki görüşleri dikkate alarak, sorunun Mübadele Komisyonu'nca görüşülmesine devam edilmesi kararı alındı ⁵². Sorunun çözümlenememesi halinde Daimi Adalet Divanı'ndan görüş alınması önerisi de getirildi.

15 Ocak 1924'te Muhtelit Mübadele Komisyonu sorunu yeniden tartışmaya başladıysa da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Komisyon, La Haye Daimi Adalet Divanı'na başvurma kararı aldı.

Yunanistan, Adalet Divanı'ndan İstanbul'a nereden gelmiş olurlarsa olsunlar 30 Ekim 1918'den önce gelmiş olanların ve bu tarihten önce ne amaçla olursa olsun İstanbul'da oturmaya başlayanların etabli sayılması yönünde karar alınmasını istemekteydi. Türkiye ise, etabli sayılacakların ilgili ülke yasalarınca belirlenmesi görüşünde ısrar etmiştir.

Adalet Divanı, yerleşmiş sayılmak için gerekli şartların üzerinde durmayarak bunu Muhtelit Komisyon'un insiyatifine bırakmış ve Komisyon Şubat 1925'de;

"1- Yerleşmiş olanlar etablis tabiri daimilik vasfına haiz bir oturma ile tebellür eden fiili bir vaziyeti göz önünde tutmaktadır.

2- İkinci maddede 'İstanbul'un Rum Ahalisi' tabiri ile tayin edilen şahısların Andlaşma mucibince 'yerleşmiş olanlar' addolunmaları ve mübadeleden istisna edilmeleri için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilmiş olan belediye hudutları içinde bulunmaları; oraya, her nereden olursa olsun, 30 İkteşrin (Ekim) 1918 tarihinden mukaddem bir tarihte gelmiş olanları ve bu tarihten önce orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmak mecburidir" görüşüne varmıştır ⁵³. Bu sonuç Yunanistan'ın

50 Erim, a.g.m., s. 63

51 Görüşmelere Türkiye adına Fethi Bey ve Yunanistan adına da M. Politis katılmıştır.

52 Erim, a.g.m., s. 64.

53 Erim, a.g.m., s. 72

görüşlerine haklılık kazandırmış oluyordu.

Adalet Divanı'nın yorumu sorunu çözmeye yetmedi. İki ülke arasında mübadeleden kaynaklanan sorun, gerginliği yeniden tırmandırdı. Yunanistan, sözleşme hükümlerine aykırı olarak Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen mübadil Rumları yerleştirmeye başladı. Buna karşılık Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koydu. Bu durum iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirdi ⁵⁴.

İki ülke arasındaki sorunlara çözüm getirmesi amacıyla 1 Aralık 1926'da Atina İtilafnamesi imzalandı ⁵⁵. Bu İtilafname, özellikle azınlıklara ait mallara el konulması olayını düzenlemesine rağmen umulan çözümlü getirmemiştir. 1930'a kadar gerek etabli sorunu ve gerekse azınlık mallarına el konulması, iki ülke arasında sorun oluşturmaya devam etmiştir. Fakat Balkanlardaki gelişmeler ve özellikle her iki ülkenin de Bulgaristan'ın dış politikasından duyduğu rahatsızlık, sorunların çözümü için yeni adımlar atılmasına neden olmuştur ⁵⁶.

10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşma ile sorunların çözümü mümkün olmuştur ⁵⁷. Anlaşma ile, yerleşme tarihlerine ve doğum yerlerine bakılmaksızın, İstanbul'daki bütün Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler "etabli" sayılmışlardır. Ayrıca, azınlıklara ait mallar konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu anlaşma, "Yunan görüşünün başarısıdır" ⁵⁸.

b) Patrikhane Sorunu

Lozan'da imzalanan Mübadele sözleşmesinde mübadillerin belirlenmesinde "din" unsuru temel alınmıştır. Mübadeleye tabi tutulacaklar Yunanistan'ın Müslüman ahalisi ile Türkiye'deki Rum Ortadoks ahalidir. Fakat Katolik ve Protestan Rumlar mübadele dışı tutulmuştur. Öte yandan Ortodoks olan Karamanlı Türkler mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Bunun yanında Türkiye'ye gelenler arasında da Müslüman olup Türk olmayan ve Türkçe bilmeyen Balkan halkları vardır.

Ortodoksların gönderilmesi, "ortodoksluğun başkaldırıcı bir Yunanlılık vermesi" anlayışından kaynaklanmaktadır. Müslümanların yeni kuru-

54 Gönübol-Sar, a.g.y., s. 57; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.y.

55 İtilafname'nin metni için Bkz. Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 8, s. 129

56 Ülman, a.g.m., s. 250

57 Anlaşmanın metni için Bkz. Düstur, Üçüncü tertip, Cilt 12, s. 707.

58 Ülman, a.g.m., s. 250

lan Türk Devletine daha iyi uyum sağlayacağını düşünülmesi, Ankara Hükümetini bu yolda davranmaya itmiştir ⁵⁹.

Patrikhane, Rum Ortodokslarının dinsel merkezi konumunda olduğundan Lozan görüşmelerinden mübadele içinde bu konu da tartışılmıştır. Türk tarafı önceleri Patrikliğin de mübadele ile İstanbul dışına çıkarılmasını savunmuşsa da Patrikliğin, sadece dinsel işlerle uğraşma garantisinin alınmasından sonra İstanbul'da kalmasına razı olmuştur. Türkiye'nin Patrikhane sorununu Lozan'da gündeme getirmesi, Rıza Nur'un gerek Lozan'da ve gerekse TBMM görüşmelerinde belirttiği gibi, daha çok taviz koparmak için başvurduğu bir taktiktir.

Lozan Barış Konferansından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan sorunlardan biri de Patrikhane ile ilgili sorundur. 1924 yılında Başpapazlığa Arapoğlu Konstantin'in tayin edilmesi ile Türkiye durumdan rahatsız olmuş ve Arapoğlu Konstantin'in mübadeleye tabi olduğunu belirtmiştir ⁶⁰.

Yunanistan'ın duruma itirazı üzerine Muhtelit Mübadele Komisyonu sorunu görüşmüş ve Konstantin'in mübadeleye tabi olduğuna karar vermiştir. Fakat Yunanistan'ın Patrikliğin mübadele dışı tutulduğu için Konstantin'in mübadele edilemeyeceği görüşü hakkında karar vermenin yetkisi dışında olduğu sonucuna varmıştır. Yunanistan konuyu Milletler Cemiyeti ve La Haye Adalet Divanı'na götürmek istemişse de Türkiye, bu organların bu konuda yetkisiz olduğunu ileri sürmüştür. Sorun, Konstantin'in 19 Mayıs 1925'te görevden çekilmesiyle çözüme kavuşmuş ve yerine Vasil Georgiades seçilmiştir ⁶¹.

SONUÇ

Türk-Yunan nüfus mübadelesi, her iki ülke için de "ulus devlet" oluşturmaya yönelik önemli bir tarihsel olaydır. Yunanistan, 1830'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, "Megali İdea"sına göre çizdiği sınırlar içinde, sadece Yunanlılardan oluşan bir devlet kurmayı amaçlarken Türkiye de, benimsediği Misakı Milli sınırları içinde Müslümanlardan oluşan bir devlet kurma çabası içindedir.

59 Bkz. Baskın Oran, a.g.y., s. 46-47 (Dipnot 52)

60 Gönlübol-Sar, a.g.y., s. 58

61 Gönlübol-Sar, a.g.y., s. 58

TBMM Hükümeti'nin mübadele isteğinin başlıca iki nedeni vardır: Öncelikli amaç, Batı'nın müdahalesine gerekçe oluşturan azınlıklardan kurtulmaktır. İkinci neden de, Müslüman unsurların kolayca uyum sağlayabileceği düşüncesiyle, Misakı Milli sınırları içinde "ulus devlet"e giden yolu açabilmektir. Çünkü Misakı Milli sınırları, Araplar dışında, Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan son müslüman yerleşim bölgelerini kapsamaktadır.

Her iki ülkenin de isteği olan nüfus mübadelesi, Yunanistan'ın "Megali İdea"sının gerçekleşme şansının ortadan kalkmasıyla anlaşmazlık konusu olmuştur. Yunanistan mübadelenin isteğe bağlı olmasını istemişse de Lozan Görüşmelerinde, Türkiye ve Müttefik Devletlerin zorunlu mübadele düşüncesi benimsenmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp, Kurtuluş Savaşı ile hızlanan Rum göçü, Yunanistan'ı da zorunlu mübadele fikrini benimsemeye noktasına getirmiştir.

Lozan'da imzalanan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile zorunlu mübadele birçok sorunlara yol açmasına rağmen gerçekleştirilmiştir. "Etabli" ve Patrikhane konularında çıkan sorunlar iki ülke ilişkilerini zaman zaman gerginleştirmesine rağmen yapılan anlaşmalarla bu sorunlar da çözümlenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akşin, Sina (Editör)	Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
Armaoğlu, Fahir	20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
Ateş, Toktamış	Türk Devrim Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
Cebesoy, Ali Fuat	Siyasi Hatıralar, II. Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960.

- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), A.K.D.T. Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- İnal, İbnülemin M. Kemal Son Sadrazamlar, Cilt 4, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
- Oran, Baskın Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Müliyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986.
- Şimşir, Bilal Ege Sorunu, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.
- Uçarol, Rifat Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
- Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 8, 12.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (Çev. Seha L. Meray) A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara 1973.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1,2,3,4., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (1920-1923).

Makaleler:

- Akgün, Seçil "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1986.
- Eren, A. Cevat "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", **Türk Dünyası**, Sayı

1, Şubat-Mart-Nisan 1966.

Erim, Nihat

"Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Ankara 1944.

Ülman, Haluk

"Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)" **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Cilt 23, No 3, Ankara 1968.